

Elhangzott Kaposváron 2019. december 5-én a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság emlékezésén

Sára Sándort nem csak ismerhettem, hanem barátomnak is tudhattam. Régen volt első találkozásunk, a *Néptanítók* dokumentumfilmjének egyik szereplője, Lengyeltóti János (Tóti bácsi), mozgói tanító mutatott be bennünket egymásnak. Miután szóba került, hogy írogatok, Sára elolvasta pár írásomat. Befogadott alkotó csoportjába, és több játékfilmnovellát, forgatókönyvet írtam számára, Kardos István filmgyári fődramaturg közreműködésével. Film egyikből sem lett, Marx György az Objektív Filmstúdió akkori „fura ura” okán. Illetve jó barátja, Csoóri Sándor sem tartotta érthetőnek, miért egy ismeretlen írogatóval szövetkezik. Bár addigra már a Budapest Filmstúdió vezetője, Nemeskürty István pályázati felhívására beküldött filmnovellám ismeretében megbízásokat adott, és olyan rendezőkkel dolgozhattam együtt, mint Bán Róbert vagy Fakan Balázs dramaturg.

Sára élete és művészete kivételesen gazdag és változatos. Rendezőként a kísérleti etűdtől a lírai szociográfiáig, a satirikus jelenkori parabolától a történelmi és a legújabb kori társadalmi igazságtalanságok ellen tiltakozó játékfilmekig és a tabudöntő riport-dokumentumfilmekig mindent csinált, ahogy Pintér Judit írta *A történelem – és a képek – sodrásában* című munkájában.

Sára operatőri életműve is változatos. Minden esetben megtalálta azt a stílust, ami a rendezőpartneréhez igazodott. Fontos megemlíteni, hogy a „nehézsorsúak” életét nemcsak Magyarországon örökítette meg, hanem Indiában is, és ide sorolhatók a Duna Televízió „mozi”-képei is.

Sára Sándor első alkotása, amelyet ő írt, fényképezett, rendezett és vágott, a *Virágát a napnak* film volt 1960-ban. Az áthatolhatatlannak tűnő palánk árnyékában pusztulásra ítélt, de a réseken beszűrődő napfénytől életben maradó virág története nemcsak Sára formateremtő kísérletező kedvét jelentette, hanem a kivételes képi látásmódját is. A szociálisan elkötelezett művészetének, s egész nemzedékének, a hatvanas évek első felében nemzetközi rangot kivívott, „új magyar filmművészetnek” jelképe lehetne. Noha a kádári rendszer falának lebontására nem volt módja, de legalább a rajta támadt rések tágításával próbálkozott.

A szocialista realizmus árnyékában a filmes pályát választókat a közönség ízléséhez való alkalmazkodásra, az üzleti szempontok figyelembe vételére, a szűklátókörű cenzúrák és a színvonal feladásának örök körforgására készítették. S ezek a körök nem a sas felfelé törő, a művészeti pályájához hasonlítanak, hanem az örvény lefelé húzó gyűrűihez – jellemezte a múltat Szóts István, egykori neves filmrendező. Akinek 1948-ban a magyar paraszti sorsot ábrázoló *Ének a búzamezőkről* című filmjét maga Rákosi Mátyás tiltatta be. Szóts elvei föladása helyett a „bűnös múltból” átmentett, megtűrt népszokások filmes megörökítését választotta – többek között Turán, ahol 1951-ben találkozott a fényképező Sára Sándorral.

Sára későbbi operatőri-rendezői látásmódja és közéleti elkötelezettsége már a

Rákosi-diktatúra legsötétebb éveiben készült fotóin megjelennek. Érdemes fellapozni az 1951 februárjában, a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusa alkalmából *Magyarország új arca* címmel megjelent képeskönyvet. Ebben minden festmény és fotó a diktatúra agitációs-propaganda céljainak megfelelő országot és az új szocialista embertípust mutatta be. Tilos volt fáradt vagy szenvedő emberként ábrázolni. De 1948 és 1953 között az államosított filmgyártásban is kizárólag csak politikai-agitációs tematikákkal készülhettek filmek. A fotó- és képzőművészek számára kötelezően előírt témák közt a vezérportrék, „az országépítés, a mezőgazdaság átszervezésének »nagyszerű« pillanatait megörökítő művek, a napsütötte, idillikus környezetben megjelenített »boldog« munkások és munkásnők portréi, és gondosan kiválogatott pózokkal beállított jelenetek szerepeltek. Az alkotó személyiségét, látásmódját tükröző, a valóságot hitelesen ábrázoló művek helyét, a diktatúra által támogatott szocialista realizmus előírásainak megfelelő termékek foglalták el.

Sára Sándor 1933-ban született. Ösztönös érzékére, néhány fotós könyvből szerzett ismeretre és Szóts István tanácsait figyelembe vett tanulmányai alapján készített fotóin megállapítható, hogy a szocialista realizmus egyetlen tematikai vagy formai elvárásának sem felelnek meg. Sőt, mintha kifejezetten azok tagadásaiként születtek volna. Az épülő-szépülő szocializmus általában a nézővel szembe forduló, szinte mindig mosolygó figurái helyett Sára lehajtott fejű, meggyötört arcú öregembereket, fekete kendőbe burkolódzó, nehéz batyut cipelő, rongyos, fogatlan öregasszonyokat, sebesült ujjú, maszatos vagy mezítlábas gyerekeket fényképezett. 1952-ben érettségizett, és nem csoda, hogy ezekkel a fotókkal nem vették föl a főiskolára. A sikertelen felvételi után egy évig járta az országot, és még elszántabban fényképezte a lesöpört padlások és nyomorúságos cigányputrik „megalázott és megszomorított” népét.

1953 márciusában meghalt Sztálin, s a szocialista realizmus palánkján támadt résen beszűrődött az első éltető napsugár. Ekkor az uralkodó ideológiától eltérő fotóival végre felvették a főiskolára.

1957-ben a Híradó- és Dokumentumfilm Stúdióba került. Kibontakozása a Balázs Béla Stúdió indulásának kivételes időszakában került sor. Az 1956-os forradalom leverését és véres megtorlását követően megkezdődött a Kádár-rezsim konszolidációja. A hatvanas évek elejétől már nem a két T (tiltás-támogatás), hanem a három T szabályrendszere (tiltás-tűrés-támogatás) volt érvényben. Igaz, az „aki nincs ellenünk, az velünk van”-szlogennel. A hatvanas évek első éveiben azonban a korábban indult nemzedékek tagjai (Fábri Zoltán, Makk Károly, Jancsó Miklós, Kovács András, Herskó János és mások) és a fiatalok különböző szemléletű csoportjai közös nevezőre találtak a változás lehetőségében.

A hatvanas évek nemzetközileg is elismert, szerzői filmes magyar új hulláma azonban meg sem született volna a ma már csak legendaként létező Balázs Béla Stúdió nélkül. A kádári konszolidáció ambivalenciájával együtt is a „kivételes időszak” elején, 1961-ben kezdődött a fiatal filmesek „kísérleti műhelye”, a Balázs Béla Stúdió. Alapítói között volt az 1957-ben végzett Gaál István, Sára Sándor és Novák

Márk, valamint az 1961-ben diplomázott „Máriássy-osztály” (Szabó István, Kardos Ferenc, Rózsa János, Elek Judit, Kézdi-Kovács Zsolt, Gábor Pál, Huszárik Zoltán). Ennek a nemzedéknek a tagjai nem voltak a Rákosi-diktatúra cselekvő részesei. De emlékeztek a háború borzalmaira, különösen az ötvenes évek jogtiprásaira, az 1956-os forradalomban való részvételükért pedig többen súlyos árat fizettek. *„Képekben gondolkodtunk, és képekben akartunk mindent megfogalmazni”* – mondta Sára Sándor, Gaál István 2007-es fotókiállításának megnyitóján.

Az 1992 decemberében induló Duna Televíziónak Sára Sándor lett az első elnöke. A Duna feladata az egyetemes és a magyar szellemi, kulturális értékek közvetítése, a magyar kisebbségek identitásának, anyanyelvének, kultúrájának megőrzése volt. Főműsor-időben, objektív hírműsorokat sugárzott, amelyek egyetlen párt vagy csoportosulás szolgálatában sem álltak. A határon túl vagy szórványban élő magyarság műveltségének fejlesztésére oktatási, műsorokat készített, bemutatta a tudomány eredményeit, foglalkozott a hátrányos helyzetűekkel, népszerűsítette az egészséges életmódot, a környezetvédelmet, egyházi és hitéleti műsorokat sugárzott.

✱

A *Néptanítók* Sára Sándor dokumentumfilmje. A diplomaosztás 50. évi jubileuma alkalmával ismerjük meg a megszólalókat. Személyes vallomások: az öreg néptanítók nemzedékük élményanyagát és történelmi tapasztalatait mondják el. Sára Sándor tehetsége kellett, hogy meg tudta szólaltatni őket, a múltat fel tudta idéztetni úgy, hogy a film közben nem vált interjúvá, csak a válaszadók monológjait halljuk. A film valójában mélyinterjúk sorozata, behatolás a személyiség mind mélyebb rétegeibe. A rendező szociográfiát készített egy társadalmi rétegről, miközben egy „nyomozás” részese volt. Az öreg néptanítók ülnek a „beszélőn”, és „vallanak” pályájukról. A keresztkérdéseket a pályatársak teszik fel a snettek hol gyorsuló, hol lassuló ritmika szerint. A film végül is ebből az élményanyagból épül fel, azaz a párhuzamok és a kontrasztok dinamikájából, s itt tűnik ki, hogy voltaképp nem a jellemábrázolás, nem is a szociográfiai dokumentáció a valódi mondanivalója a filmnek. Sára Sándort valójában nem a személyek és nem az életpályák érdeklik. A film nem is tűr meg főszereplőket és hosszú monológokat – mondhatnánk –, itt senki sem lehet kántorként szólóénekes. A film készítőit a történelem izgatja, *a történelem lenyomata és bélyege* az arcokon és sorsokon. Fél évszázad magyar történelme, amely előhívható a néptanítók egyéni történelméből.

Sára Sándor munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el. A Kossuth-díjat 1978-ban vehette át, 1968-ban Balázs Béla-, 1997-ben Magyar Örökség Díjjal tüntették ki, 1999-ben megkapta a Magyar Művészetért Alapítvány díját, 2002-ben a Magyar Köztársaság Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetését, 2003-ban Gulág-émlékérmét, 2004-ben a Hazám-díjat, 2005-ben a Magyar Mozgóképművészetért díjat és Prima-díjat, 2012-ben a magyar filmkritikusok életműdíját. 1974-ben érdemes művész, 1987-ben kiváló művész, 2014-ben a nemzet művésze lett. Díszpolgára Turának és Pest megyének. 2017-ben munkássága és életműve elismeréseként

a Magyar Művészeti Akadémia életműdíját vehette át, 2018-ban a magyar filmművészet nemzetközi elismertetéséhez hozzájáruló, egyéni látásmódú, a társadalmi problémákat kivételes érzékenységgel ábrázoló, dokumentarista stílusú filmjeiért, kimagaslóan sikeres operatóri és rendezői pályája elismeréseként megkapta a Kosuth Nagydíjat.

86 évet élhetett. Ez év szeptemberében mindörökre lehunyta szemét. Méltó helyen, a Bazilikában ravatalozták fel, s szülőhelyén, Turán helyezték örök nyugalomra.

Emil PIRCHAN (1884–1957)